

ALLYUZIYANING KO'CHIMLAR TIZIMIDAGI O'RNI (NAVOIY G'AZALLARI MISOLIDA)

Rahimov Bahodir Mahmudovich,

Buxoro xalqaro universiteti magistranti

Buxoro shahar 24-maktab ona tili va adabiyot o'qituvchisi

rbahodir9@gmail.com

Dolzarblik. So'zning ko'chma ma'nosi har doim uning asosiy ma'nosi bilan bog'liq bo'lib [Mirtojiyev 1975: 47], badiiy matnning ta'sirchanligi va ifodaviyligini oshiradi, tasvir obyektni alohida ajratib ko'rsatadi [Boboyev 2002: 326]. Lingvokulturologiya rivojlanib, har bir til birligiga madaniy nuqtayi nazardan yondashish kuchaygan hozirgi sharoitda ko'chimlar tizimini yangicha, antroposentrik qarashlar asosida qayta ko'rib chiqish zaruriyati tug'ildi.

Muammo. Ko'chimlarning turlari va tasnifi olimlar nazarida bir xil emas: J.Maruzo metafora, metonimiya va sinekdoxani [Марузо 1960], N.M.Shanskiy esa metafora-o'xshashlik, metafora-yondoshlik va vazifadoshlikni [Шанский 1959: 153] ajratadi. Allyuziya bu tasniflarning birortasiga to'liq sig'maydi: ba'zan u ko'chimlar doirasidan tashqarida deb qaraladi, ba'zan ramzga tenglashtiriladi. Shu bois uning ko'chimlar tizimidagi o'rni hamon aniq belgilanmagan.

Maqsad: allyuziyaning ko'chimlar tizimidagi o'rnini Navoiy g'azallari misolida aniqlash hamda uni metafora, metonimiya, sinekdoxa va ramzdan farqlovchi belgilarni asoslash.

Natijalar. Tadqiqot quyidagi natijalarni berdi.

Birinchidan, allyuziya metafora bilan bir atovchi birlik doirasida uchrashsa-da, vazifasi bilan farqlanishi aniqlandi:

Bu o'lganlarga umri Xizr bergay, gar yana nogah,

Masihim obi hayvon yanglig' etsa bir guzoranda [Navoiy 1988: 42].

Bu baytda "Xizr" birligi belgi-xususiyyat semasini bildirgani uchun metaforik, shaxs orqali mazmun anglashilgani uchun allyuziv ma'noga ega. Masih nomi orqali metafora emas, o'xshatish ifodalangan, uning jon ato etuvchilik xususiyatiga ishora esa allyuziyadir.

Ikkinchidan, ko'chimda ifoda semalari matn talabidan kelib chiqib hosil bo'lsa, allyuziyada ishoraviy semalar birlikka avvaldan "yopishib" turishi ma'lum bo'ldi: Layli, Majnun nomlari sadoqatni, Namrud kibrni, Xizr uzoq umrni, Jamshid jomi adabiy umrni, Iso jon baxsh etishni anglatadi. Bu holatda matn talabi emas, allyuziyaning o'zi matnni boshqaradi.

Uchinchidan, allyuziya ramzdan ham farqlandi. Ramz bir tilning yoki bir madaniy qatlamning ichida amal qiladi va madaniyatdan madaniyatga o'tganda ma'nosi o'zgaradi: bo'ri turkiy xalqlarda sadoqat timsoli bo'lsa, ba'zi xalqlar madaniyatida yovuzlik ramzidir. Allyuziya esa

madaniyatlararo munosabatlarda ham o'zgarmay qoladi: Isoning jon ato etishi, Sulaymonning qushlar tilini bilishi barcha uchun bir xil tushuniladi.

To'rtinchidan, sinekdoxa va metonimiyadan farqi belgilandi. Sinekdoxada butun-bo'lak aloqasi asos bo'ladi, allyuziyada esa avvaldan belgilangan semantik kod mavjud. Metonimiyada aloqadorlik turli leksik birliklar orasida, ya'ni tashqi, allyuziyada esa birlikning o'zida, ya'ni ichki bo'ladi. Madaniy kod shu darajada singib ketadiki, Odam Atoning nomi aytilmasa ham, loydan yaralishi va unga ruh solinishi eslatilishi bilan u anglashilaveradi [Navoiy 1988: 99].

Beshinchidan, allyuziya boshqa ko'chimlar yuzaga kelishining boshlang'ich bosqichida turishi isbotlandi:

Yer-u ko'kda istabon paydo emas Xizr-u Masih,

Qochtilar go'yo dudog'ing obi hayvoning ko'rub [Navoiy 1988: 66].

Bu yerda Xizr abadiy umr, Masih jon ato etuvchi, obi hayvon tiriklik suvi timsoli bo'lib, ular dastlabki semantik va madaniy kodni tashkil etadi; bu kod bo'lmasa, boshqa ma'nolar paydo bo'lmaydi. Buroq timsoli ham insonni kamolotga eltuvchi madaniy kod bo'lib, pir va murshidga oid ko'chimlar aynan shu asosdan o'sib chiqadi [Navoiy 1988: 28]. Shu bilan birga, "la'li labingda ter bo'lub obi hayot qatradi" baytida metafora, metonimiya, sinekdoxa va antonomaziya qorishiq kelgani [Navoiy 1989: 8] allyuziyaning boshqa ko'chimlar bilan birgalikda ishlashini ko'rsatadi.

Xulosa. Allyuziya ko'chimlar tizimida alohida o'rin tutadi: u birlikka singib ketgan, o'zgarmas madaniy kodi bilan metafora, metonimiya, sinekdoxa va ramzdan farqlanadi hamda boshqa ko'chimlar uchun boshlang'ich asos vazifasini bajaradi. Shu bois uni ko'chimlar tizimidan chetda qoldirib ham, boshqa vositalar bilan aynanlashtirib ham bo'lmaydi. Demak, tadqiqot o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: O'zbekiston, 2002.

2. Mirtojiyev M. O‘zbek tilida polisemiya. – T.: Fan, 1975.
3. Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. III tom. G‘aroyib us-sig‘ar. – T.: Fan, 1988.
4. Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. IV tom. Navodir ush-shabob. – T.: Fan, 1989.
5. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. – М., 1960.
6. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии. – М., 1959.